

Inleiding

In hun hevigheid en geografische reikwijdte waren de revoluties van 1848 uniek in de Europese geschiedenis. De grote Franse Revolutie van 1789, de Julirevolutie van 1830, de Parijse Commune van 1870 of de Russische revoluties van 1905 en 1917 – geen van alle zette een vergelijkbare, pan-Europese keten van gebeurtenissen in gang. 1989 lijkt een betere vergelijking, hoewel er nog steeds wordt gedebatteerd over de vraag of de opstanden in dat laatste jaar inderdaad als revoluties kunnen worden gekarakteriseerd. In 1848 brak op het hele continent oproer uit, van Zwitserland en Portugal tot Walachije en Moldavië, en van Noorwegen, Denemarken en Zweden tot Palermo en de Ionische Eilanden. Dit was de enige werkelijk Europese revolutie in de geschiedenis.

In sommige opzichten was het ook een mondiale revolutie, of, op zijn minst, een Europese revolutie met een mondiale dimensie. Het nieuws van de revolutie in Parijs was van grote invloed in de Franse Caraïben, terwijl de maatregelen van de Britse regering om een revolutie in eigen land te voorkomen, leidden tot protesten en opstanden in de Britse koloniale periferie. Ook de liberale en radicale politieke elites van de jonge naties in Latijns-Amerika werden door de Europese revoluties in hun wens tot verandering gesterkt. En zelfs in het verre Australië leidde de Februarirevolutie tot politieke deining, hoewel het nieuws van de gebeurtenissen Sydney, in de kolonie New South Wales, pas op 19 juni bereikte, wat ons herinnert aan wat de Australische geschiedkundige Geoffrey eens met spijt beschreef als ‘de tirannie van de afstand’.

Bij de revoluties waren vele charismatische en talentvolle figuren betrokken, van Giuseppe Garibaldi tot Marie d’Agoult, de auteur (onder

een mannelijk pseudoniem) van de beste contemporaine geschiedenis van de revoluties in Frankrijk; van de Franse socialist Louis Blanc tot Lajos Kossuth, de leider van de Hongaarse nationalistische beweging; van de briljante conservatief-liberale sociaal-theoreticus en politicus Alexis-Charles-Henri-Clérel de Tocqueville tot de Walachijse militair, journalist en radicale landhervormer Nicolae Bălcescu. Van de jonge dichter en patriot Sándor Petőfi, wiens voordracht van een nieuw volkslied voor de Hongaren de revolutionaire menigten in Boedapest in vervoering bracht, tot de getroebleerde geestelijke Félicité de Lamennais, die door zijn uiteindelijk vergeefse queeste om zijn geloof met zijn politieke standpunten te verzoenen een van de beroemdste denkers van voor 1848 zou worden; van de schrijfster George Sand, die 'revolutionaire bulletins' schreef voor de voorlopige regering in Parijs, tot de Romeinse volkstribuun Angelo Brunetti, die liefdevol Ciceruacchio, 'dikkerdje', werd genoemd, een echte man van het volk die een belangrijke rol speelde bij het ontstaan van de Romeinse revolutie van 1848-1849. Om nog maar niet te spreken van de talloze vrouwen die kranten en vlugschriften verkochten op de straten van de Europese steden of die meevochten op de barricades (op de afbeeldingen van deze revoluties zijn ze zeer prominent aanwezig). Voor politiek bewuste Europeanen was 1848 een allesomvattende, gezamenlijke ervaring. Allemaal werden ze deelgenoot van de gebeurtenissen, allemaal hadden ze herinneringen die hun een leven lang zouden bijblijven.

Deze revoluties werden beleefd als Europese omwentelingen; het bewijs hiervoor is overweldigend. Pas later werden ze 'genationaliseerd'.¹ Elke revolutie werd, achteraf, door historici en andere scheppers van het nationale verleden in een specifiek nationaal verhaal ingepast. De vermeende mislukking van de Duitse revoluties werd in het nationale verhaal geschreven als de *Sonderweg*, die een bepaalde visie op de 'eigen weg' van Duitsland naar de moderniteit ondersteunde, een weg die resulteerde in de catastrofale dictatuur van Hitler. Iets dergelijks gebeurde in Italië. Daar zou door het falen van de revolutie van 1848 een autoritair element zijn 'voorgeprogrammeerd' in het nieuwe, Italiaanse koninkrijk, waarmee tevens de weg werd bereid voor de Mars op Rome van 1922 en de daaropvolgende machtsgreep door de fascistten. In Frankrijk werd het debacle van 1848 beschouwd als opstap naar

het bonapartistische intermezzo van het Tweede Keizerrijk, dat op zijn beurt een voorafspiegeling was van het gaullisme. Met andere woorden: doordat de nadruk werd gelegd op de vermeende mislukking van 1848, konden al die verhalen worden gebruikt voor een groot aantal parallellen, op de eigen natiestaat gerichte narratieven. Een beter voorbeeld van de immense kracht van de natiestaat als historisch referentiekader is nauwelijks denkbaar, en die kracht is tot op heden voelbaar.

De gebeurtenissen van 1848 voltrokken zich in drie fasen. In februari en maart raasde de onrust als een bosbrand over het continent, sloeg over van stad naar stad en veroorzaakte verschillende kleine brandjes in de tussenliggende dorpen en steden. De Oostenrijkse kanselier Metternich ontvluchtte Wenen, het Pruisische leger werd teruggetrokken uit Berlijn, de koningen van Sardinië-Piëmont, Denemarken en Napels stelden een grondwet in – het leek allemaal moeiteloos te verlopen. Het was het Tahirplein-moment: men had kunnen denken dat de beweging door de hele samenleving werd gesteund, de euforische eenstemmigheid was bedwelmend; ‘Ik moest de winterkou in lopen en blijven lopen tot ik mezelf had uitgeput,’ schreef een Duitse radicaal, ‘alleen om mijn bloed te koelen en het kloppen van mijn hart te doen bedaren, waarin een ongekende, verbijsterde opwinding heerste en dat voelde alsof het een gat in mijn borst zou blazen.’² In Milaan omhelsden volslagen onbekenden elkaar op straat. Dit waren de lentedagen van 1848.

De verdeeldheid binnen de bewegingen (al latent aanwezig in de eerste uren van het conflict) trad al spoedig duidelijk aan de oppervlakte: tegen mei probeerden radicale demonstranten de Assemblée nationale in Parijs, een product van de Februarirevolutie, te bestormen en omver te werpen, terwijl de Oostenrijkse democraten in Wenen protesteerden tegen de trage liberale hervormingen en een veiligheidscomité (*Sicherheitsausschuss*) oprichtten. In juni vonden er gewelddadige botsingen plaats tussen de liberale (in Frankrijk ‘republikeins’ geheten) leiders en de radicale menigten in de straten van de grotere steden. In Parijs culmineerde dit in het brute bloedvergieten van de ‘Junidagen’, waarbij minstens drieduizend opstandelingen het leven lieten. Dit was de lange, hete zomer van 1848, door Marx met zichtbaar genoeg ge-diagnosticeerd als het moment waarop de revolutie haar onschuld ver-

loor en de zoete (maar misleidende) eensgezindheid uit het voorjaar plaatsmaakte voor de bittere klassenstrijd.

Het najaar van 1848 bood een complexer beeld. In september, oktober en november kwam in Berlijn, Praag, Wenen en Walachije een contrarevolutie op gang. Parlementen werden gesloten, rebellen gearresteerd en veroordeeld, en grote aantallen soldaten keerden terug in de stad. Op hetzelfde moment brak echter een tweede golf van radicale revoluties uit (verschillend van karakter en geleid door democraten en sociaal-republikeinen van allerlei slag) in de zuidelijke Duitse staten (met name in Baden en Württemberg), in West- en Zuid-Frankrijk en in Rome, waar de republikeinen na de vlucht van de paus op 24 november de Romeinse Republiek uitriepen. In Zuid-Duitsland werd deze tweede golf pas definitief neergeslagen in de zomer van 1849, toen Pruisische troepen het fort Rastatt in Baden veroverden, het laatste bolwerk van de radicale opstand. Kort daarna, in augustus 1849, wierpen Franse troepen de Romeinse Republiek omver en herstelden de paus in zijn macht, tot groot ongenoegen van degenen die juist Frankrijk hadden vereerd als schutspatroom van de revolutie op het continent. Tezeldertijd werd de bittere strijd over de toekomst van het Koninkrijk Hongarije beëindigd met de bezetting van het land door Oostenrijkse en Russische troepen. Tegen het einde van de zomer van 1849 waren de revoluties min of meer voorbij.

Door deze grimmige en vaak zeer gewelddadige afrekeningen heeft het verhaal over deze revoluties nooit een bevredigend slot gekregen. En juist dat stigma van mislukking maakte dat deze revoluties niet de minste belangstelling bij mij losmaakten toen ik er op school voor het eerst over hoorde. Complexiteit en mislukking zijn geen aantrekkelijke combinatie.

Waarom zouden we ons vandaag de dag dan toch met revoluties van 1848 bezighouden? Ten eerste waren de revoluties van 1848 geen mislukking: in veel landen werden in korte tijd constitutionele hervormingen doorgevoerd die ook daarna in stand bleven, en na 1848 was Europa echt anders dan daarvoor. Het is interessant om dit geheel van opstanden te zien als een soort deeltjesversneller. Mensen, groepen en ideeën kwamen erin samen, botsten op elkaar, versmolten of vielen uiteen en verspreidden zich in een regen van nieuwe entiteiten waar-

van we in de volgende decennia de sporen kunnen volgen. Politieke bewegingen en ideeën, van socialisme en democratisch radicalisme tot liberalisme, nationalisme, corporatisme en conservatisme, werden erin beproefd: ze kwamen er allemaal getransformeerd weer uit, met grote gevolgen voor de moderne geschiedenis van Europa. En hoewel we deze revoluties nog altijd als ‘mislukt’ beschouwen, veroorzaakten ze op heel het continent grote veranderingen in politiek en bestuur: het was een Europese, bestuurlijke revolutie.

Daar komt bij dat de vragen die de opstandelingen van 1848 zich stelden nog steeds relevant zijn. Natuurlijk niet alle vragen: we breken ons niet langer het hoofd over de wereldlijke macht van de paus of de kwestie Sleeswijk-Holstein. Maar we denken nog steeds na over wat er gebeurt als eisen met betrekking tot politieke of economische vrijheid botsen met sociale rechten. Persvrijheid was leuk, herhaalden de radicalen van 1848 keer op keer. Maar wat had je aan een krant als je van de honger niet kon lezen? Het probleem werd krachtig onder woorden gebracht door Duitse radicalen die de *Pressefreiheit*, de ‘vrijheid te lezen’, tegenover de *Fressefreiheit* stelden, de ‘vrijheid te vreten’.

De verpaupering waarde als een spook door het Europa van de jaren veertig. Hoe was het mogelijk dat zelfs mensen die fulltime werkten zichzelf nauwelijks konden voeden? Hele sectoren van de industrie – wevers waren het meest in het oog springende voorbeeld – waren in deze situatie verzeild geraakt. Maar hoe moest deze toenevende *verelendung* begrepen worden? Was de enorme ongelijkheid tussen arm en rijk domweg een door God beschikt kenmerk van de condition humaine, zoals de conservatieven beweerden; was het een symptoom van achterlijkheid en overregulering, zoals de liberalen stelden; of was het een gevolg van het bestaande politieke en economische systeem, zoals de radicalen dachten? De conservatieven vonden dat het lijden het best kon worden verzacht door liefdadigheid, de liberalen zagen economische deregulering en industriële groei als oplossing, maar daar hadden de radicalen dan weer weinig vertrouwen in: in hun ogen was het hele economische bestel gebaseerd op uitbuiting van de zwakken door de sterken. Die vragen spelen nog steeds. Het probleem van de ‘werkende armen’ is ook nu een van de meest prangende sociale kwesties, en de relatie tussen kapitalisme en

maatschappelijke ongelijkheid staat nog iedere dag ter discussie.

Een wel bijzonder lastige kwestie betrof de arbeid. Wat zou er gebeuren als arbeid zelf een schaars goed werd? Door de economische recessie in de winter en het voorjaar van 1847-1848 waren vele duizenden mannen en vrouwen werkloos geraakt. Hadden burgers het recht te eisen dat er, als dat nodig was, werk aan hen werd toegewezen, als voorwaarde voor een waardig bestaan? In een poging deze vraag te beantwoorden ontstonden de omstreden 'nationale werkplaatsen' in Parijs en hun vele tegenhangers elders in Europa. Maar het zou niet gemakkelijk zijn om de hardwerkende boeren in de Limousin ervan te overtuigen om meer belasting te gaan betalen voor werkverschaffingsprojecten voor wat zij zagen als Parijse klaplopers. Anderzijds was de plotselinge sluiting van deze werkplaatsen, waardoor honderdduizend werkloze mannen in de hoofdstad weer op straat werden gezet, de aanleiding tot de gewelddadigheden in Parijs tijdens de Junidagen van 1848.

De Düsseldorfse schilder Johann Peter Hasenclever bracht deze kwestie uitstekend in beeld op het doek *Arbeiders voor het stadsbestuur* uit 1849, dat in verschillende versies op vele plaatsen werd tentoongesteld. Het laat een delegatie arbeiders zien van wie het werkverschaffingsproject (het uitgraven van enkele Rijnstrangen) kort daarvoor, in het najaar van 1848, wegens geldgebrek was stilgelegd. In de rijk ingerichte raadkamer bieden ze de vroede vaderen van Düsseldorf een petitie aan, terwijl op het plein buiten een man de woedende menigte toespreekt. Karl Marx was dol op dit schilderij omdat het volgens hem zo'n goede weergave was van wat hij de klassenstrijd noemde. Aan het eind van een lang stuk voor de *New York Tribune* prees hij de kunstenaar omdat die 'met dramatische levendigheid' in één beeld had gevangen waar een progressieve schrijver vele gedrukte pagina's voor nodig zou hebben gehad.³ In de zomer van 1848 raakten de revolutionairen diep verdeeld over kwesties als sociale rechten, armoede en het recht op werk. En die kwesties zijn stuk voor stuk nog uiterst relevant.

De revolutie van 1848 blijft interessant voor moderne lezers vanwege haar niet-lineaire, spasmodische, bij vlagen gewelddadige, transformatieve en 'onvoltooid' karakter. In 2010-2011 zagen veel journalisten en historici een onwerkelijke overeenkomst tussen de rommelige openvolging van opstanden die soms de 'Arabische Lente' wordt genoemd

en de revoluties van 1848, die ook wel bekendstaan als de ‘Europese lente’ of de ‘Lente der volkeren’. Net als de opstanden in de Arabische staten waren ze veelvormig en vonden ze ver van elkaar plaats, maar stonden ze desondanks met elkaar in verband. Het meest opvallende aan de revoluties van 1848 was hun gelijktijdigheid, die zowel de tijdgenoten als latere historici nooit hebben kunnen verklaren. Het is ook een van de raadselachtigste kenmerken van de gebeurtenissen in de Arabische wereld in 2010-2011, die eveneens zeer lokale oorzaken hadden, maar ook duidelijk met elkaar samenhangen. Het Tahrirplein in Caïro week natuurlijk in allerlei opzichten af van het Piazza San Marco

Johann Peter Hasenclever, *Arbeiter und Stadtrath, 1848* (*Arbeiders voor het stadsbestuur, 1848*) (1849). Arbeiders die zijn ontslagen doordat een werkverschaffingsproject (graafwerkzaamheden aan de Rijn) was stilgelegd, overhandigen in de herfst van 1848 een petitie aan het stadsbestuur met het verzoek de werkzaamheden te hervatten. Het stadsbestuur reageert onthutst. Door het raam is een volksmenner te zien die een opgehitste menigte toespreekt. Het schilderij gaat over een gebeurtenis in Düsseldorf, maar de gebouwen op de achtergrond zijn niet specifiek voor deze stad en duiden op een algemener stedelijk probleem.

in Venetië, en de *Vossische Zeitung* was ook geen Facebook. Maar ze zijn in zoverre vergelijkbaar dat ze konden leiden tot grote, verbindende ideeën. De belangrijkste, meer algemene conclusie moet zijn dat de opstanden van de negentiende eeuw in hun veelheid, hun veelvormigheid en de onvoorspelbare wisselwerking van allerlei krachten lijken op het rumoer in onze eigen tijd, waarin er zelden sprake is van een duidelijk aanwijsbaar eindpunt.

De revolutie van 1848 was een revolutie van vergaderingen en assemblees: de Assemblée nationale constituante in Parijs, die de weg bereidde voor de eenkamerige legislatuur die we kennen onder de naam Assemblée nationale; de Pruisische grondwetgevende vergadering of *Nationalversammlung* in Berlijn, die op grond van nieuwe wetten voor haar taak was verkozen; het Frankfurter Parlement, dat vergaderde in de elegante ronde zaal van de Paulskirche. De Hongaarse Landdag (*Országgyűlés*) was een al zeer oud instituut, maar in de loop van de Hongaarse revolutie van 1848 kwam een nieuwe Landdag bijeen in Pest. In Napels, Sardinië-Piëmont, Toscane en de Kerkelijke Staat stelden de opstandelingen allemaal een nieuw parlement in. Ook de Siciliaanse revolutionairen, die het Napolitaanse juk wilden afwerpen, vestigden hun eigen parlement, dat in april 1848 de in Napels zettende Bourbonkoning Ferdinand II afzette.

Maar al die de assemblees en parlementen waren zeker niet de enige arena. In de zomer van 1848 kwamen ze op veel plaatsen onder toenemende druk te staan, niet alleen van de monarchale uitvoerende macht, maar ook van een scala aan concurrerende instanties van meer radicale snit: netwerken van 'clubs' en 'comités' bijvoorbeeld, of radicale tegenparlementen zoals het Allgemeiner Arbeiterkongress, dat in juli 1848 werd opgericht als vertegenwoordiger van de geschoolde arbeiders, wier belangen in het door de liberalen en de middenklasse gedomineerde Frankfurter Parlement niet werden behartigd. En zelfs dit orgaan viel na vijf dagen uiteen in twee aparte congressen, omdat het onmogelijk bleek de kloof tussen meesters en gezellen te overbruggen.

De liberalen hadden grote eerbied voor het parlementaire systeem en ze keken kritisch en bezorgd naar de clubs en vergaderingen van de radicalen, die in hun ogen een karikatuur maakten van hun eigen voortreffelijke procedures voor correct gekozen en op wetgeving ge-

stoelde parlementaire vergaderingen. Nog alarmerender voor deze liberalen was het vooruitzicht dat men zich door middel van georganiseerde demonstraties in parlementaire zaken zou mengen. Precies dat gebeurde op 15 mei 1848 in Parijs, toen een menigte de nauwelijks bewaakte Assemblée nationale binnendrong, de handelingen verstoorde, een petitie voorlas en vervolgens afmarcheerde naar het Hôtel de Ville om een ‘rebellengeregering’ uit te roepen die moest worden geleid door bekende radicalen. De spanning tussen parlementaire en andere manieren van vertegenwoordiging – tussen representatieve en directe vormen van democratie – is een ander kenmerk van 1848 dat ook een rol speelt in de huidige politiek, waarin parlementen minder vertrouwen genieten en een groot scala van elkaar beconcurrerende anti- en buitenparlementaire groepen zijn opgekomen, die zich uiten via social media en zich organiseren rond onderwerpen die niet per se de aandacht hebben van professionele politici.

Maar het verhaal van 1848 draait niet alleen om revolutionairen. Twintigste- en eenentwintigste-eeuwse historici met een liberale inslag werden en worden vanzelfsprekend aangetrokken tot degenen wier eisen – over vrijheid van vereniging, meningsuiting en pers en over grondwetten, geregelde verkiezingen en parlementen – in het repertoire van de moderne liberale democratie zijn terechtgekomen. Maar hoewel ik deze natuurlijke affiniteit met de krantenlezende, koffiedrinkende en procesgeoriënteerde liberalen deel, lijkt het mij dat een essentieel element van de dramatiek en de betekenis van deze revoluties verloren gaat wanneer we de gebeurtenissen alleen vanuit het standpunt van de liberalen of de opstandelingen benaderen. Deze revoluties waren een complexe confrontatie van oude en nieuwe krachten, en beide, de oude evenzeer als de nieuwe, hebben de onmiddellijke en langetermijngevolgen vorm gegeven. En zelfs dat is niet het hele verhaal, want ook de ‘oude krachten’ die de revolutie overleefden werden erdoor veranderd, zij het meestal niet op een manier die de interesse heeft gewekt van historici. In 1848 was de toekomstige Pruisische premier en Duits staatsman Otto von Bismarck nog een onbelangrijke figuur, maar juist door de revolutie van dat jaar kon hij zijn persoonlijke lot laten samenvallen met de toekomst van zijn land. Zijn leven lang zou hij 1848 een breekpunt noemen tussen twee tijdperken, een

moment van transformatie waarzonder zijn eigen carrière ondenkbaar zou zijn geweest. Het pontificaat van Pius IX werd door de revoluties ingrijpend veranderd, en dat gold ook voor de verhouding van de katholieke kerk tot de moderne wereld. De huidige kerk is in veel opzichten de vrucht van die periode. Napoleon III meende niet dat hij de revolutie om zeep bracht, maar dat hij de orde herstelde: hij sprak van de noodzaak om de krachten die de revolutie had losgemaakt niet te neutraliseren, maar zodanig te kanaliseren dat de staat voorop kon gaan op de weg naar materiële vooruitgang.

Het verschil tussen revolutie en contrarevolutie was in de woelingen van 1848 soms moeilijk te onderscheiden. Veel revolutionairen van 1848 gaven hun leven voor hun overtuigingen, gingen in ballingschap of werden gevangengezet. Maar vele anderen sloten vrede met de machthebbers, die door de schok van de revolutie waren veranderd of zich hadden gematigd. Zo begon een lange mars door de instituties. Meer dan een derde van de prefecten (regionale politiebeambten) van het bonapartistische Frankrijk van na 1848 was voormalig radicaal. Zo ook de man die in juli 1849 aantrad als de Oostenrijkse minister van Binnenlandse Zaken, Alexander von Bach, wiens naam ooit op de lijst met verdachte democraten van de Weense politie had gestaan. En in heel veel gevallen waren de contrarevolutionairen, althans in hun eigen ogen, niet zozeer de grafdelvers als wel de uitvoerders van de revolutie. Als we dat inzien, kunnen we beter beoordelen hoezeer de revolutie Europa heeft veranderd.

In de collectieve herinnering vormden de revoluties (in ieder geval voor veel voormalige betrokkenen) een sterk emotioneel clair-obscur: eerst de schitterende euforie van de begindagen, en dan de frustratie, de bitterheid en de melancholie die ontstonden toen het 'ijzeren net van de contrarevolutie' (zoals de Berlijnse Fanny Lewald het formuleerde) over de opstandige steden neerdaalde. Euforie en teleurstelling maken zeker deel uit van dit verhaal, maar ook angst: de soldaten vreesden de boze stedelingen evenzeer als omgekeerd. De plotselinge paniek van een menigte die met militairen werd geconfronteerd veroorzaakte onvoorspelbare chaos en vluchtende mensenmassa's. Dat komen we in iedere stad tegen. 'Sinds 25 februari [1848]', schreef Émile Thomas, de geestelijk vader van de natio-

nale werkplaatsen in Parijs en later overtuigd bonapartist, ‘worden we geregeerd door angst, die boosaardige raadgever die alle goede bedoelingen verlamt.’⁴

De liberale leiders waren bang dat ze niet in staat zouden zijn de maatschappelijke krachten te beheersen die door de revolutie waren ontketend. De mensen uit de lagere sociale klassen vreesden dat er een complot werd gesmeed om de revolutie te fnuiken, het bereikte terug te draaien en hen voor eeuwig in een staat van armoede en hulpeloosheid te storten. Leden van de stedelijke middenklasse huiverden wanneer onguire sujetten uit de buitenwijken door de stadspoorten binnenstreamden, die nu niet meer door wachtposten werden bewaakt. Ze vreesden voor hun bezit, en soms voor hun leven. In Palermo had de opstand een oncontroleerbare sociale onderstroom. De eerste leiders van de revolutie in die stad waren onverstoorbare, betrouwbare ambtsdragers. Maar zoals Ferdinando Malvica, de auteur van een belangrijke ongepubliceerde contemporaine kroniek van de revolutie in Palermo, opmerkt, vulden de straten zich al spoedig met de gewapende *maestranze* (ambachtsgilden) en, nog verontrustender, met groepen van het omliggende platteland: dat waren, schreef hij, ‘woeste kerels, welhaast gespeend van menselijke gevoelens, even bloeddorstig als boers en lelijk, [door wie] de prachtige burgerlijke hoofdstad van Sicilië werd omringd, duivelse volksstammen [*razze infernali*] die buiten hun door de zon verbrande gezichten niets menselijks hadden.’⁵ Zonder de drijvende kracht en de vermeende dreiging van deze mensen hadden de opstanden van 1848 nooit kunnen slagen. Toch werkte de alomtegenwoordige vrees voor de lagere klassen verlamdend op de latere stadia van de revolutie, waardoor belangen gemakkelijker tegen elkaar konden worden uitgespeeld, de liberalen in de armen van de gevestigde orde werden gedreven en de radicalen konden worden weggezet als vijanden van de maatschappelijke orde. Maar als die vrees wegebde kon de euforie zich manifesteren. Dat gebeurde bijvoorbeeld tijdens de lenterevoluties in veel Europese steden, toen de stedelingen plotseling hun angst voor de veiligheidstroepen en de geheime politie verloren of overwonnen.

Soms kregen bepaalde uitingen van revolutionair sentiment een rol in de herinnering, en daaruit blijkt hoezeer 1848 een opstand van de

middenklasse was. Op weg naar zijn terechtstelling door een executiepeloton even buiten Wenen op de ochtend van 9 november werd de radicale afgevaardigde Robert Blum, althans volgens verschillende gedichten en liedjes ter herdenking van zijn dood, gezien met een enkele traan. Toen een officier zei 'Wees niet bang, het is zo voorbij', wimpelde Blum de poging om hem gerust te stellen af, ging nog iets rechter opstaan zodat hij zo groot mogelijk leek (dat was niet erg groot) en antwoordde: 'Dit is niet de traan van de Duitse volksvertegenwoordiger Robert Blum. Dit is de traan van de vader en echtgenoot.'

Blums traan werd een legende onder de radicalen. Het lied *Was sieht dort zur Brigittenuau*, dat tot diep in de twintigste eeuw in de zuidelijke Duitse staten werd gezongen, bevat een verwijzing naar dit moment van persoonlijke rouw tijdens het publieke ritueel van een politieke terechtstelling: 'Die Thräne für Weib und Kinder,' klinkt het plechtig, 'entehret keinen Mann' (De traan voor vrouw en kinderen onteert een man niet). De traan leefde voort in de herinnering omdat die Blum kenmerkte als een man van de middenklasse met bijbehorende waarden, een gewoon burger die de politiek was ingegaan. Dit was puur burgerlijke politiek. (Tot op de dag van vandaag is *Erschossen wie Robert Blum*, 'zo dood als Robert Blum', een spreekwoord in delen van Zuid-Duitsland.)

Contrarevolutionairen hadden natuurlijk ook gevoelens. Aan het einde van een bijzondere toespraak tot de Zweiter Vereinigter Landtag in Berlijn, waarin Otto von Bismarck met tegenzin verklaarde dat hij de revolutie aanvaardde als niet meer terug te draaien historisch feit en het nieuwe liberale kabinet als 'de regering van de toekomst', stapte hij hevig snikkend van het podium. In tegenstelling tot die van Blum waren deze tranen uiterst politiek, zowel door hun performatieve karakter als door hun oorzaak. De kreet *Berliner Schweine!* ('Berlijnse varkens!'), die in de maartdagen in de hoofdstad door legerrekruten uit de verre uithoeken van Brandenburg werd aangeheven toen ze vermeende rebellen met knuppels en ijzeren staven te lijf gingen, zegt ons iets (hoewel zeker niet alles) over de gevoelens waarmee de platelandsjeugd stedelijke opstanden neersloeg. Woede en wraakzucht waren een belangrijke factor bij de wreedheden van Oostenrijkse generaals als Haynau, die genoeg leek te scheppen in de doodstraffen

die hij aan de verslagen Hongaarse opstandelingen uitdeelde.

Dit boek begint met de precaire situatie in het Europa van voor 1848, een tijd waarin de grote meerderheid van de bevolking zich moest aanpassen aan snelle veranderingen. Tussen de sociale problemen en de politieke onrust bestond een sterk, maar geen direct verband. De economisch gemotiveerde protesten en de zichtbaarheid van het diepe sociale leed veroorzaakten polarisering. Mede door die polarisering ontstonden de politieke allianties tussen de latere plegers en erfgenamen van de revoluties van 1848. Die revoluties braken uit in een politiek landschap (hoofdstuk 2) dat niet was geordend volgens vastomlijnde doelen of bestendige partij-identiteiten. De Europeanen in deze periode maakten hoogstpersoonlijke keuzen uit een waaier van argumenten en denkwijzen. Ze waren in beweging, en dat zou tijdens en na de revoluties van het midden van de negentiende eeuw zo blijven. De politieke conflicten van de jaren dertig en veertig (hoofdstuk 3) werden op vele fronten uitgevochten. Er was geen tweedeling, geen heldere kloof, maar een veelheid van breuklijnen in alle richtingen. Dit was en bleef een kenmerk van de revoluties van 1848, die op het eerste gezicht chaotisch en ondoorzichtig lijken. In dat opzicht hebben ze veel weg van de conflicten die vandaag om onze aandacht vragen.

In de hoofdstukken 4 tot en met 6 wordt ingegaan op de revoluties zelf: werden ze gemaakt door revolutionairen, of was het andersom? De opstanden begonnen vaak met uiterst dramatische tafereelen. Het verhaal van hun ontstaan verklaart hun grote kracht en legt tevens de structurele en psychosociale zwaktes bloot die tot hun mislukking leidden. Hoofdstuk 5 biedt een reflectie op de processen die gelijktijdig in de belangrijkste haarden van onrust plaatsvonden: het opvlammen van het politieke vuur in de steden, de plechtige teraardebestelling van de gevallen en het ontstaan van nieuwe bestuursorganen, volksvergaderingen en grondwetten, vaak onder zeer onzekere omstandigheden. De revolutionairen van 1848 zagen zichzelf als de bringers en faciliteerders van 'emancipatie'. Maar wat verstonden degenen die op die emancipatie hoopten daaronder? Door de lotgevallen onder de loep te nemen van de Afrikaanse slaafgemaakten in het Franse rijk, van politiek actieve vrouwen, van Joden en van de 'zigeunerslaven' op het Roemeense plat-

teland, kunnen we de reikwijdte en de beperkingen vaststellen van wat er in 1848 werd bereikt.

In de hoofdstukken 7 en 8 bekijken we de teloorgang van de revoluties. Daarbij richten we ons eerst op het geleidelijk wegebben van het revolutionaire elan, het verflauwen van de inspanningen en fragmentatie van de gemeenschappelijke strijd die kenmerkend was voor de zomer en het najaar van 1848. Dan komt de lange reeks steeds gewelddadiger politieke acties aan de orde die een einde aan de revoluties maakten. Om dit deel van het verhaal te begrijpen moeten we niet alleen oog hebben voor de malheurs van de revolutie, maar ook voor de oorsprong van het contrarevolutionaire succes, dat deels voortkwam uit het verleden, maar deels ook uit de lessen die tijdens de revoluties werden geleerd. Uit die laatste fase wordt onder andere duidelijk hoeveel beter dan de revolutionairen de contrarevolutionairen waren in internationale samenwerking. Het verloop van de revoluties van 1848 blijkt evenzeer bepaald te zijn door de betrekkingen tussen staten als door het tumult binnen hun grenzen.

In hoofdstuk 9 bewegen we ons in tijd en plaats weg van de revolutionaire centra. Noord- en Zuid-Amerika, Zuid-Azië en de landen rond de Stille Oceaan: de deining die door de Europese revoluties van het midden van de negentiende eeuw was ontstaan bereikte ook de complexe samenlevingen daar, met tot gevolg polarisatie en verscherping van de politieke debatten en een groeiend en breed gevoeld besef dat politieke structuren konden veranderen. Maar hoe verder we ons van Europa verwijderen, hoe minder passend het woord 'invloed' wordt: kennis van wat er werkelijk speelde wordt minder belangrijk, terwijl selectieve lezingen, ingegeven door lokale politieke processen en conflicten, juist een grotere rol spelen. Op het Europese continent was de erfenis van 1848 daarentegen groot en blijvend. Om dit goed te zien moeten we de mensen, ideeën en intellectuele stijlen van het midden van de negentiende eeuw volgen tot in de revoluties van 1848 en er ook weer uit.

Net als alle mensen praten Europeanen graag, en er is nooit een revolutie geweest waarbij zoveel is gepraat als die van 1848. Er kwam een werkelijk verbijsterende hoeveelheid persoonlijke getuigenissen uit voort. In dit boek heb ik geprobeerd om al deze verschillende stemmen

goed te beluisteren en te onderzoeken wat we eraan kunnen ontlenen voor een beter begrip van de gebeurtenissen die om de schrijvers heen plaatsvonden. Maar wie veel praat komt niet altijd goed over, en het is dus ook van belang stil te staan bij de situaties waarin de mensen van 1848 meer tegen dan met elkaar spraken. Toespraken konden tegelijkertijd opwindend en nietszeggend zijn. Liberalen en radicalen staken lange speeches af tegen plattelandsbewoners over de zin en de noodzaak van de revolutionaire strijd, met zeer mager resultaat. Liberalen hadden zo hun manieren om de eisen van de radicalen verkeerd te interpreteren of gewoon niet te horen. Informatie ging rond in een waas van geruchten en nepnieuws, net als nu, en uit angst luisterden mensen naar sommige stemmen wel en sloten ze hun oren voor andere.

Een opvallend kenmerk van deze revoluties is de mate van historisch besef bij veel sleutelfiguren. Dit was een belangrijk verschil met de grote achttiende-eeuwse voorganger: de revolutie van 1789 was een complete verrassing geweest; de omwentelingen uit het midden van de negentiende eeuw werden door de tijdgenoten bekeken in het licht van de grote opstand van zestig jaar daarvoor. Intussen had het begrip *geschiedenis* bovendien een enorm semantisch gewicht gekregen. Veel meer dan de mannen en vrouwen van 1789 zagen zij de geschiedenis zich in iedere wending zichtbaar voor hun ogen afspelen. Opvallend veel betrokkenen schreven memoires of historische verhandelingen met een uitgebreid notenapparaat.

Deze historiserende blik maakte de revolutie van 1848 tot niet meer dan een betreurenswaardige parodie van het grote Franse origineel; volgens sommigen althans, Marx was de meest eloquente exponent van deze opvatting. Anderen namen juist een tegengestelde relatie waar. Nee, de energie van de epische revolutie van 1789 was niet ontwaard in een klucht; door het historische besef van de eerste revolutie was die energie juist versterkt, verdiept en breder verspreid, waardoor de gebeurtenissen van 1848 aan betekenis wonnen. De Chileense schrijver, journalist, geschiedkundige en politicus Benjamín Vicuña Mackenna verwoordde dat laatste als volgt in zijn memoires:

De Franse revolutie van 1848 vond in Chili krachtig weerklank. Voor ons, arme koloniale aan de kust van de Stille Oceaan, was die van

1789, zoveel bezongen in de geschiedenisboeken, niet meer geweest dan een lichtflits in onze duisternis. Een halve eeuw later had haar tweelingzuster echter een heldere, stralende glans. We hadden haar zien aankomen, bestudeerden haar met aandacht, begrepen haar en waren vol bewondering.⁶